

*Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор*

Час так стрімко летить, що не встигаємо святкувати ювілеї. Начебто зовсім недавно ми відзначили 85-ту річницю від дня утворення Книжкової палати України, а тепер їй 90 років. Сьогодні ми молимо Бога, щоб ситуація у нинішньому році в Книжковій палаті не була такою критичною, як 90 років тому. В 1919 році бібліографи, не отримуючи заробітну плату, в холодному приміщенні опрацьовували видання, які вдалося зібрати по різних друкарнях. Збирали книги, брошури та іншу друковану продукцію не тільки за 1919 рік, а й за минулі роки, тобто за 1917 і 1918.

Одночасно з опрацюванням видань формувалася структура Палати, впроваджувалась Міжнародна десяткова система бібліографічної класифікації, правила каталографії. Розроблялася система отримання обов'язкового примірника видань, структура і наповнення літописів, правила збереження друкованої продукції і, взагалі, формувалась сама Книжкова палата України з її технологією опрацювання, зберігання видань і розповсюдження інформації про видавничу діяльність Української держави.

Усе це відбувалося в умовах громадянської війни, постійних змін урядів і різного ставлення до книги, в умовах руйнацій, голоду і холоду.

Нагадаю, що Книжкова палата України була заснована **24 січня 1919 року** і є однією з найстаріших палат колишнього Радянського Союзу, ініціатором створення книжкових палат Росії в Москві (серпень 1920 р.), Білорусії (вересень 1922 р.), Вірменії (грудень 1922 р.), Грузії (квітень 1924 р.), Азербайджану (лютий 1925 р.), Узбекистану (січень 1926 р.), Туркменістану (вересень 1926 р.). До речі, організатором і першим директором Російської центральної книжної палати (серпень 1920—1921 роки, Москва) і директором Російського бібліографічного інституту (1921—1922) був виходець з України Богдан Степанович Бондарський (1874—1968). Книгознавець і бібліограф, заслужений діяч науки Російської РФСР, доктор педагогічних наук, професор Богдан Бондарський народився 5 липня 1874 року в м. Радзівілів (тепер Червоноармійське) Волинської губернії.

Зробимо невеликий екскурс в історію

Реєстрація та збирання друкованих праць має величезне наукове й культурне значення для загального поширення знань й поглиблення освіти, науки та культури. І це сьогодні визнано в усіх цивілізованих країнах світу. Нині немає держави, яка б не реєструвала твори власного друку і не видавала б літописів національної бібліографії. Це питання тісно пов'язане із законом про обов'язковий примірник, з точною окресленістю документів, які мають входити до обов'язкового примірника, і його розподілом.

Історія обов'язкового примірника в Україні до 1917 року була фактично історією обов'язкового примірника Російської імперії. На чолі стояло "Главное Управление по дѣламъ печати", якому підпорядковувались цензурні комітети, що одержували всі книжки та взагалі все, що було видруковано в ній.

Систематична бібліографічна реєстрація творів друку бере початок від створення у 1907 році "Книжной летописи" — першого щотижневого бібліографічного журналу в Російській імперії, який видавався Головним управлінням у справах друку при Міністерстві внутрішніх справ.

У 1907—1920 роках редагував "Книжную летопись" видатний книгознавець і бібліограф Андрій Дмитрович Торопов (30.07.1851—10.05.1927), засновник першої в Москві (1876) загальнодоступної дитячої бібліотеки. Результатом праці А. Торопова стало видання восьми щорічників зі статистики друку за 1908—1915 роки: "Выставка произведений печати за 1908 год" і за наступні роки до 1915 року. Поява щорічників була пов'язана з книжковими виставками, що їх організувало Головне управління у справах друку в Санкт-Петербурзі. Виставки являли собою звіт про видавничу справу в царській Росії й вимагали наочних статистичних узагальнень. Ці видання характеризує повнота статистичних даних і можливість зіставити їх. Книги обліковувались за трьома основними параметрами: кількістю назв, тиражами і номінальною вартістю.

Видавнича діяльність у Російській імперії була досить розвиненою, що добре видно з табл. 1. *Таблиця 1*

Роки	Російською мовою			Іншими мовами			Всього		
	Кількість назв	Тираж (пр.)	Вартість (крб)	Кількість назв	Тираж (пр.)	Вартість (крб)	Кількість назв	Тираж (пр.)	Вартість (крб)
1908	18 286	Немає даних	Немає даних	5 566	Немає даних	Немає даних	23 852	75 868320	25 062691
1909	20 698	84 640 042	25 903 102	5 940	16 826866	3 451104	26 638	101 466908	29 354207
1910	22 321	91 404 585	30 053 589	6 736	18 585915	5 158509	29 057	109 990500	35 212098
1911	25 526	103 302 363	33 225 396	6 835	20 497077	5 234054	32 361	123 799440	38 459451
1912	27 399	111 568 847	34 484 649	7 231	21 933939	6 124027	34 630	133 561886	40 608677
1913	26 629	98 819 108	33 739 721	7 347	20 017605	5 390313	34 006	118 836713	39 130035

У 1913 році у Києві було видано 2019 назв (тиражем 5201980 примірників); Одесі — 1194 назв (4443955); Харкові — 850 (719715); Полтаві — 286 (373331); Херсоні — 133 назви (120985 примірників). У тому ж році було випущено 228 назв книг українською мовою, тиражем 725585 примірників.

Усього за 1798—1916 роки видруковано близько 6 тисяч книг українською мовою (в тому числі не менше 2,8 тис. — у Східній Україні й Росії). Слід зауважити, що ситуація з книговидавництвом у Західній Україні була досить важкою, так, у Галичині в міжвоєнний період існувало 50 українських видавництв, продукція яких у 1934 році становила 346 назв. На Буковині через жорсткі умови румунської цензури за 1921—1928 роки випущено всього 39 назв. Активніше розвивалось книговидавництво в Закарпатті.

Під час Першої світової війни 1914—1918 років книговидавництво в Україні різко зменшилося.

Проте вже в 1917 році в Україні з'явилося 78 видавництв, а в 1918 — 104. Книговидавництво почало розвиватися і виникла необхідність у створенні бібліографічного центру, яким і стала Книжкова палата України.

1917—1922 роки

Після Лютневої революції 1917 року замість цензурних комітетів були створені комісаріати у справах друку, які займалися пошуком нових форм збирання обов'язкового примірника. На початку 1918 року їх ліквідували, а збирання та реєстрацію видань друку, в тому числі й українського, було покладено на Книжкову палату в Петрограді, яку заснував Тимчасовий уряд у травні 1917 року.

За часів Центральної Ради міністром освіти було подано до Ради Народних Міністрів законопроект про обов'язкове надсилання друкарнями усіх видань. Установити точну дату підготовки цього законопроекту немає можливості, це десь кінець 1917 — початок 1918 року. Проте через політичні події закон про обов'язковий примірник не вдалося упровадити в життя.

29 квітня 1918 року сталася зміна влади — гетьманом всієї України проголошено П. Скоропадського. За часів Гетьманату було оприлюднено новий закон про обов'язковий примірник, який набув чинності з 1 липня 1918 року. У цьому законі не зазначалась ні кількість примірників, ні їхній розподіл серед бібліотек та культурних установ. На наш погляд, цей закон мав виключно цензурне значення, бо й Управління у справах друку знаходилося у складі Міністерства внутрішніх справ.

З приходом у грудні 1918 року до влади Директорії Законом, ухваленим Радою Народних Міністрів і затвердженим Головою Директорії В. Винниченком, **24 січня 1919 року** було оголошено про утворення **Головної Книжної Палати в м. Києві** "...для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями..."¹.

А **26 січня 1919 року** було затверджено "Закон про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань".

На початку лютого 1919 року в Києві утворився Тимчасовий робітничо-селянський уряд. Згідно з наказом Народного комісара освіти В. Затонського за № 4 від 11 лютого 1919 року "... усі асигнування і намічені видачі по Міністерству Народної Освіти, затверджені попереднім урядом, залишені в повній силі і підлягають виконанню..."

18 лютого в Головному Управлінні Мистецтва й Національної Культури було оголошено наказ комісара, в якому Бібліотечно-Архівному відділу запропоновано приступити до формування Головної Книжної Палати, призначивши завідувачем усіма справами з її утворення Ю. Іванова-Меженка, ініціатора створення Книжної палати. На першому засіданні Ради Головної Книжної Палати 17 березня 1919 року Ю. Іванова-Меженка обрано головою Палати, В. Кордта — головою Ради Палати, Ю. Ковалевського — секретарем.

Головна Книжна Палата за короткий час активно розгорнула свою роботу, збираючи та реєструючи "біжучу" друковану продукцію, а також документи за 1917—1918 роки. Її результати вона мала друкувати у своєму бюлетені.

Проте через півроку знову настає перерва в її роботі. Денікінці, які окупували Україну, ввели цензуру на українську книгу. Все майно Книжної палати та цінні збірки було запаковано, однак кілька співробітників-ентузіастів продовжували збирати друковані видання. Вони ходили до друкарень, якщо дозволяли обставини, і

¹ У всіх цитуваннях документів збережено тогочасний правопис.

збирали документи. Так було до грудня 1919 року, коли повернулася Радянська влада і відновила роботу Головної Книжної Палати. Зміни урядів, громадянська війна в Україні дуже перешкоджали виконанню основних функцій Головної Книжної Палати, що зазнавала різних організаційних експериментів.

З 1920 року державний центр України переміщується у м. Харків, й там Колегія Наркомосу затвердила "Положення про Центральний Бібліографічний Відділ Всеукраїнського Державного Видавництва". У березні 1921 року в Харкові оголошено нову постанову "Про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку".

Проте головні зміни настають у 1922 році, коли вийшла постанова Ради Народних Комісарів "Про організацію Української Книжкової Палати і про забезпечення головних книгосхованок всіма виданнями республіки". За цією постановою з 27 червня 1922 року Центральний бібліографічний відділ у Харкові перетворено в Українську книжкову палату при Державному видавництві УСРР.

Головна Книжна Палата у Києві згодом була реорганізована в Український науковий інститут книгознавства.

1922—1989 роки

Перебуваючи у Харкові з 1922 по 1989 роки, Книжкова палата була головною науково-бібліографічною й інформаційною установою України, центром національної бібліографії. У ній збиралася і зберігалася вся друкована продукція, що виходила на терені України і видавалися державні покажчики: "Літопис книг" з 1924 року, "Літопис журнальних статей" з 1936 року, "Літопис газетних статей" з 1937 року, "Літопис образотворчих видань" (1937—1990), "Літопис нот" (1954—1990), "Літопис рецензій" (1936—1990); ретроспективні покажчики: "Преса Української РСР", "Літопис періодичних видань УРСР" (щорічник), "Періодичні видання УРСР" (останній — за 1976—1980 роки), "Друковані видання УРСР" (1947—1989), "Українська РСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн" (1956—1989); друковані анотовані картки на книги та журнальні статті. Ці бібліографічні покажчики користувались великою популярністю в усьому світі, ставши незамінними в повсякденній праці науковців, працівників освіти і культури.

1989—1995 роки

З початком переїзду в Київ (1990) Книжкова палата була об'єднана з видавництвом "Реклама" і перетворена в республіканське бібліографічно-видавниче об'єднання "Книжкова палата ім. І. Федорова", а з 1993 року — в Національне науково-виробниче об'єднання "Книжкова палата України". У Харкові створено філію, яка продовжувала зберігати більшу частину Державного архіву друку.

У зв'язку з тим, що висококваліфіковані бібліографи залишилися у Харкові, виникли значні труднощі, пов'язані з організацією роботи Книжкової палати України в нових умовах. За короткий термін в умовах економічної кризи потрібно було сформувати професійний колектив Палати при величезному дефіциті професійних бібліографів. Це позначилося на роботі Книжкової палати. Вона припинила видання літописів нот, рецензій, образотворчих і періодичних видань України, усіх ретроспективних покажчиків, а також друкованих анотованих карток.

Це був надзвичайно важкий період життя не тільки державних установ, таких, як Книжкова палата України, а й всієї країни. Урядовці того періоду намагалися знищити установи, створені за часів Радянської влади. Приваблювало "реформаторів" і приміщення Палати, загальною площею 10,5 тис. кв. м, яке можна було використати для зберігання бананів, чи інших, дефіцитних на той час, продуктів харчування. Тому й вирішили "прихватувати" Книжкову палату, включивши її до об'єктів, що підлягають приватизації. Багато сил та енергії було витрачено для вилучення Палати з цього списку.

1996—2004 роки

Наказом міністра у справах преси та інформації від 25 березня 1996 року Національне науково-виробниче об'єднання "Книжкова палата України" реорганізовано у державну установу з назвою "Книжкова палата України", що автоматично виключало її з об'єктів, які підлягали приватизації.

Згодом основні функції Книжкової палати України були визначені Статтею 27 Закону України "Про видавничу справу" від 5 червня 1997 року №318/1997.

На 1 січня 1996 року фонд друкованої продукції Державного архіву друку Книжкової палати України становив: у Києві — 3752773 одиниць зберігання (книги, частина газет і аркушеві видання), у Харкові — 7800495 одиниць зберігання (видання для сліпих, газетні та аркушеві видання).

Для перевезення фонду в Київ необхідно було провести ґрунтовну підготовчу роботу з дезінфекції документів, розміщення аркушевої продукції в нові папки, а також здійснити значний обсяг реставраційних робіт. Незважаючи на величезні труднощі з фінансуванням Палати упродовж 1996—2001 років, з Харкова у Київ було перевезено газети та аркушеву продукцію й об'єднано фонд Державного архіву друку. Відновлено випуск усіх літописів і започатковано видання нових літописів і довідників, які раніше видавала Всесоюзна книжкова палата в Москві. Засновано науково-практичний журнал "Вісник Книжкової палати", який президією Вищої атестаційної комісії України віднесено до наукових фахових видань України в галузі технічних, педагогічних, історичних наук, соціальних комунікацій (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство) — постанови ВАК від 10.05.2000 № 1-02/5, 11.10.2000 № 1-03/8, 11.04.2001 № 5-05/4, 21.05.2008 № 1-05/5.

У 1996 року Книжкова палата розпочала поступовий перехід на нові інформаційні технології. За фінансової підтримки Міжнародного фонду "Відродження", у рамках проекту "Централізована каталогізація" створено

локальну комп'ютерну мережу. Сформовано новий якісний склад співробітників Палати, розроблено напрями наукових досліджень, які раніше проводилися Всесоюзною книжковою палатою, і розпочато роботу над їхньою реалізацією.

Головною метою автоматизації технологічних процесів Книжкової палати України є організація доступу до електронних джерел інформації шляхом створення засобів обслуговування і збирання інформаційних матеріалів, централізованої каталогізації і розповсюдження бібліографічної інформації на різних носіях за запитом абонентів.

Згідно зі Стратегічним планом розвитку Книжкової палати України до 2005 року було розроблено і реалізовано наступні проекти:

1. Створення автоматизованої системи державної реєстрації друкованих документів — інформаційних джерел статистичної, бібліографічної та реферативної інформації, які характеризують видавничу діяльність України. Складовими цієї системи є:

— автоматизована система "Державна статистика друку": містить статистичну інформацію про кількісні та якісні показники, що узагальнюють результати видавничої діяльності на всій території України і в окремих її регіонах;

— бібліографування видавничої продукції України у вигляді автоматизованого банку даних "Державна бібліографія" та системи державних бібліографічних показників і каталожних карток.

2. Автоматизована система централізованої каталогізації та інформування про нові видання України: зведений електронний каталог друкованої продукції України; централізований бібліографічний опис видань і випуск карток на книги та брошури, статті з журналів, збірників та газет, рецензії та автореферати дисертацій, необхідних для ведення каталогів та картотек у різних бібліотеках та інформаційних центрах; оперативне інформування абонентів про нові видання України.

3. Проект "Класифікаційна система України" — розроблення україномовного еталону Універсальної десятикової класифікації для забезпечення потреб видавництва, бібліотек та інформаційних центрів. Реалізація проекту "Класифікаційна система України" дала можливість уперше в історії України створити національну систему класифікації наук; перекласти, систематизувати і видати таблиці Універсальної десятикової класифікації (УДК) українською мовою для ведення каталогів у видавництвах, наукових і технічних бібліотеках України. Термінологічно перше україномовне видання УДК мало повну відповідність з англійським еталонним УДК. У подальшій роботі з таблицями УДК деякі рубрики, що не використовуються в Україні, скорочено, а деякі, навпаки, розширено. Загалом національний варіант УДК налічує 167770 термінів.

Важливим завданням Книжкової палати є впровадження і забезпечення функціонування Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN), Міжнародної системи стандартної нумерації нотних видань (ISMN).

З метою пропаганди і розповсюдження української книги, комплектування бібліотек Книжкова палата працює над створенням інформаційно-бібліографічної системи України, основним елементом якої є підготовка і видання каталогу "Книги в продаж".

Упродовж майже десяти років колектив Книжкової палати України удосконалював свою роботу, проводячи наукові дослідження у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності. До роботи було залучено нові кадри з високим рівнем кваліфікації, великим досвідом бібліографічної, видавничої роботи, фахівців у галузі комп'ютерних технологій та автоматизованих інформаційних мереж. Проте виконувана робота все частіше входила у протиріччя зі статусом Палати як культурно-наукової установи, а головне, з оплатою праці та кваліфікаційними характеристиками її співробітників. Тому в 2001 році Вчена рада Палати прийняла рішення про підготовку і подання у вищі організації документів щодо зміни статусу Книжкової палати з культурно-наукової на державну наукову установу. Майже три роки велася робота з чиновниками Мінфіну, Мінекономіки й Кабміну про зміну статусу і тільки 10 грудня 2003 року Кабінет Міністрів України видав Розпорядження за № 763-р, у якому стверджувалось: "З метою підвищення ефективності наукових досліджень у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності погодитися з пропозицією Держкомтелерадіо щодо надання Книжковій палаті статусу державної наукової установи".

Значна заслуга в цьому була заступника Голови Держкомтелерадіо А. Мураховського, Віце-прем'єр-міністра В. Табачника та Міністерства освіти і науки, які змогли переконати Мінфін і Мінекономіки у необхідності надання Книжковій палаті наукового статусу. Проте ще й сьогодні в державному бюджеті виділяються мізерні кошти для забезпечення її діяльності.

Наказом Голови Держкомтелерадіо України Івана Чижика № 46 від 17 лютого 2004 року було затверджено новий Статут, Палаті повернено ім'я Івана Федорова. З того часу Книжкова палата України має повне найменування: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

2005—2008

Проблема збереження документів

Станом на 31 грудня 2008 року Державний архів друку Книжкової палати України налічує 13398146 одиниць зберігання, серед них:

1. Книги і брошури — 880227
2. Періодичні та продовжувані видання — 284621

3. Газети — 10179758
4. Образотворчі видання — 83842
5. Картографічні видання — 1979
6. Нотні видання — 18530
7. Аркушева продукція — 1949012

Це єдиний найповніший фонд друкованої продукції України, зібраний упродовж більше 90 років, починаючи з 1917 року. Унікальний він ще й тому, що вміщує в собі спецфонд 1917—1976 років. Досліджуючи документи цього періоду в контексті історії організації й формування спецфондів в Україні під кутом зору ідеологічної та соціокультурної політики держави, було підготовлено до друку науково-допоміжний ретроспективний бібліографічний покажчик "Спецфонд Книжкової палати України (1917—1921 рр.)" (10000 назв).

В останні роки спільнотою все гостріше усвідомлюється неминучість старіння та руйнування документів, що загрожують фондам бібліотек і архівів, хоч ця проблема давно відома фахівцям.

Під старінням розуміють перетворення відносно міцного і гнучкого паперу в крихкий, що при дотику розпадається. Причини старіння мають ендогенний (внутрішнє походження) і екзогенний (зовнішнє походження) характер. Перший зумовлений внутрішніми факторами: сировиною, з якої виготовляють папір, і технологією його виробництва. Руйнуванню піддаються не старі рукописи чи книги, а насамперед видання, випущені після 1940 року. З цього часу для промислового виготовлення паперу стали використовувати нову волокнуотримуючу сировину і кислотні домішки. Вступаючи в реакцію з атмосферним повітрям, вони утворюють гідролітичне середовище, що сприяє руйнуванню паперу.

За оцінками спеціалістів, приблизно третина документів наукових бібліотек старіє і руйнується. Використання хімічних речовин хоч і уповільнює руйнування, проте не зупиняє його. У зв'язку з цим у США ще в 1990 році розпочато реалізацію ряду проектів із забезпечення збереження фондів.

У рамках вісімнадцятимісячного проекту, реалізованого Корнельським університетом, фірмою XEROX Corp. і Комісією з питань консервації та забезпечення доступності документів (Commission of Preservation and Access), зміст близько тисячі документів бібліотеки університету уведено до комп'ютера. При цьому було вивчено проблеми технічної реалізації цього проекту, ефективності грошових витрат, а також методи каталогізації і пошуку старих документів.

На здійснення іншого проекту Національний фонд для гуманітарних наук (National Endowment for the Humanities) виділив майже 7.2 млн дол., призначених для мікрофільмування документів, яким загрожує руйнування. З них 1.4 млн дол. виділено Чиказькому університету на мікрофільмування документів з історії техніки.

У бібліотеці Генеалогічного товариства штату Юта США накопичено величезний досвід збереження документів на мікроформах. У відділеннях бібліотеки, що розміщені в 40 країнах Америки, Європи та Азії, працює понад сто операторів апаратів, які щороку мікрофільмують близько 35 млн документів.

Для забезпечення їхнього збереження Генеалогічна бібліотека розміщує оригінали-негативи рулонних мікрофільмів (першого покоління) у спеціально обладнаних приміщеннях. Вони знаходяться всередині гранітної гори у передмісті м. Солт-Лейк-Сіті. Там можна зберігати майже 3,5 млн рулонів мікрофільмів, довжиною 30.5 метрів кожний. Тут підтримується температура +14 градусів і відносна вологість повітря 30—40%. Свіже повітря проходить через фільтри, які очищують його від диму, пилу та хімічних речовин.

Каталогізація мікроформ проводиться за допомогою комп'ютерів, а також на мікрофішах за допомогою СОМ-систем і розсилаються по філіях і відділеннях товариства. Управління державних архівів США планує всі документи, що потребують тривалого зберігання, перевести на шістнадцятиміліметрові мікрофільми. Спеціалісти вважають, що на сьогодні використання мікрографічної технології є єдиним шляхом забезпечення довічного зберігання документів.

Останнім часом багато бібліотек стали застосовувати нові технології збереження документів, що полягають у їхньому оцифруванні та застосуванні оптичних дисків. Зважаючи на те, що Книжкова палата України інтенсивно використовує нові інформаційні технології, вирішити проблеми збереження фондів передбачається шляхом поступового їхнього переведення на електронні носії інформації.

Плани на майбутнє

Важко писати про плани на майбутнє в умовах світової фінансової кризи. Краще б було назвати це не планами, а мріями. Реалізація планів вимагає фінансової підтримки. В умовах, коли кошти виділяються тільки на заробітну плату, щось реальне зробити надзвичайно важко. Проте кожна людина живе надією, тому й ми будемо сподіватися на краще і помріємо.

Головним завданням центрів інформації, до яких належить і Книжкова палата України, є перебудова інформаційних систем з метою підвищення їхньої ролі в наукових дослідженнях, системах прийняття рішень тощо. Це потребує їх інтеграції, перетворення самостійно існуючих систем в основні частини єдиної інформаційної системи. Проте головним завданням залишається збирання, опрацювання, збереження документів і забезпечення доступу до їхнього змісту, а також розповсюдження інформації про них.

Управління інформацією Книжкової палати України слід вирішувати в двох аспектах: по-перше, усередині установи має бути покращене управління наявними інформаційними ресурсами з метою підвищення продуктивності, ефективності та якості надання послуг; по-друге — у зовнішній сфері потрібно розуміти

інформаційні потреби найрізноманітніших користувачів (клієнтів) і відповідним чином регулювати управління інформацією, удосконалюючи способи обслуговування їхніх специфічних потреб.

Управління інформацією пов'язане з плануванням, організацією, реалізацією і контролем інформаційних ресурсів, до яких входять інформаційні фонди (змістовні комплекси), інформаційні системи, інформаційна інфраструктура та інформаційні процеси, що їх супроводжують.

Основними "елементами" та "дійовими особами" інформаційного ринку є розповсюджувачі інформації, тобто посередники між генераторами/постачальниками інформації й інформаційними службами та споживачами інформації; потім йдуть користувачі інформаційних послуг; далі допоміжні служби.

Створення інформаційних систем ставить за мету обмін інформацією між потенційними джерелами і користувачами. Інформаційними бар'єрами на цьому шляху є: різниця рівнів знань джерела інформації і споживача, мовні перешкоди, відсутність навичок інформаційного пошуку. Але головним є віддалення користувачів від джерел засобів масової інформації у часі та просторі.

Вплив часового бар'єру зводиться до мінімуму шляхом фіксації повідомлення на будь-якому носії з його подальшим відтворенням. Усе, що встигло створити людство, чого спромоглося досягти й придумати — зберігається на сторінках книг та рукописів. Збереження і розповсюдження людських знань у різні куточки всіх країн світу на різноманітних носіях інформації роблять їх доступними величезній кількості користувачів. Взаємний зв'язок інформаційних систем між собою дає змогу в принципі надавати кожному споживачу всі знання, створені людським генієм.

Але економічні міркування роблять нереальною можливість доступу кожної людини до зафіксованих на носіях знань суспільства. Сховища інформації неминуче будуть обмежені за тематикою і за обсягом вибіркового комплектування. Тому звернення до всього обсягу людських знань можливе тільки за наявності зв'язків з іншими фондами й інформаційними системами, що мають можливість передавати повідомлення, які вони зберігають.

Інформаційні технології, що з'явилися разом з комп'ютерами і засобами комунікації, уможливають подолання просторових перешкод під час передавання різних інформативних повідомлень. Проте існує проблема розповсюдження інформації, зафіксованої на паперових носіях, розв'язати яку можна тільки за допомогою створення цифрових бібліотек.

Для вирішення питання ефективного управління інформацією потрібні відповідні бази даних бібліографічної і повнотекстової інформації. Тому першочергове завдання — створення повного електронного каталогу книг і брошур, що зберігаються в Державному архіві друку Палати, і організація доступу до нього з бібліотек та інформаційних центрів. Цей фонд налічує майже 900 тисяч назв. Сьогодні створено службові електронні каталоги книг і брошур, що надійшли до архіву з 1991 року. Каталоги містять бібліографічну інформацію про понад 240 тисяч видань. Виконавши комплекс робіт із ретроконверсії хронологічного каталогу книг і брошур, можна забезпечити ефективний доступ до джерел інформації Палати.

Наступним завданням є оцифрування документів Державного архіву друку. У 2008 році Книжкова палата спільно з компанією SIA "Infodisk Media" реалізували "пілотний" проект пробного оцифрування видань з фонду Державного архіву друку — книги, газети і журналу. Якість отриманих цифрових копій цілком відповідає вимогам, що пред'являються до таких документів. Також розроблено проект, визначено обсяг роботи, формати для збереження цифрових копій, етапи реалізації проекту.

За цифровими бібліотеками майбутнє. В епоху електронних публікацій і переведення друкованих документів у цифрові постає питання, як домогтися гармонійного сусідства друкованих видань з їхньою оцифрованою копією, які видання в першу чергу слід оцифрувати, як зберігати і надавати користувачам інформацію, не порушуючи права авторів.

У процесі реалізації "пілотного" проекту виникла ідея вирішення проблеми книгосховищ шляхом створення Депозитарної цифрової бібліотеки. Фахівцям відомо, що практично для всіх бібліотек світу головною є проблема книгосховищ, у яких завжди недостатньо місця для розміщення фондів. Книгосховища бібліотек заповнені книгами, 90 відсотків яких, особливо у великих бібліотеках, не мають постійного попиту. Там є книги, які ніколи не видавалися читачам, або видавалися раз у 10—20 років. Водночас ці книги мають бути в інформаційному просторі держави. Наприклад, сьогодні твори класиків марксизму-ленізму або численні праці Леоніда Брежнєва, колишнього Генерального секретаря ЦК КПРС, зберігає (можливо тільки один примірник) більшість бібліотек України, але запит на ці твори відсутній.

Кількість назв видань, що друкуються, не зменшується, а навпаки, збільшується. Так, в Україні в 1980 році видавалося 9061 назва книг, а в 2007 році — 17987. Така сама ситуація і в Європі, де в 1980 році було надруковано 411 тисяч назв книг, а в 2007 — 770 тисяч. Будуватимуть нові приміщення для книгосховищ в Україні не скоро, а нові надходження немає де розміщувати.

Що ж робити?

Вирішують проблему книгосховищ трьома шляхами:

1. Будівництвом нових.
2. Чисткою фондів і вилученням літератури, що мало використовується (вилучена література передається в інші бібліотеки, здається в макулатуру, а в окремих країнах продається населенню).
3. Формуванням депозитарної бібліотеки.

Перший шлях вимагає великих капіталовкладень і тільки тимчасово вирішує проблему, бо кількість книг й інших видань постійно збільшується, і будівництво книгосховищ може носити перманентний характер. У важкій ситуації в українській економіці, різким зменшенням населення і частковою втратою інтересу до читання мало надій на будівництво нових книгосховищ навіть для національних бібліотек.

Другий — потребує чіткої координації бібліотек у справі вилучення літератури і призводить до можливої втрати цінних книг та інших документів.

Третій — на наш погляд, оптимальний, полягає у формуванні депозитарної бібліотеки, у фондах якої зберігається два чи більше примірників вилучених книг однієї назви.

Проблема книгосховищ не нова, і в багатьох країнах світу її вирішують саме створенням депозитарної бібліотеки. Технологія вилучення книг з фондів бібліотек дуже проста. Кожна веде статистику виданих книг і, якщо книга не затребувана читачами упродовж певного часу (3—5 років), її вилучають з фондів і передають до депозитарної бібліотеки.

Електронний каталог депозитарної бібліотеки має бути доступним з кожної публічної чи іншої бібліотеки. При надходженні запиту на книгу, що зберігається в депозитарній бібліотеці, читач обслуговується в режимі міжбібліотечного абонементу.

Приблизно так працює депозитарна бібліотека Сполучених Штатів Америки в Чикаго, куди здають вилучену з усіх американських бібліотек літературу.

Створення депозитарної бібліотеки

Восьмидесяті роки ХХ століття були плідними в будівництві приміщень для Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова", введених в дію в 1989 році, а також для більшості обласних наукових бібліотек, які отримали нові приміщення. На жаль, за останні роки нових бібліотек не побудовано, а у більшості книгосховища повністю заповнені фондами. Надій на будівництво нових приміщень бібліотек дуже мало. Вихід з такого становища дасть розроблення концепції депозитарної бібліотеки України, її організація, комплектування та обслуговування користувачів. Така бібліотека повинна мати книгосховище для зберігання одного-двох примірників кожної назви книги та інших документів, які сьогодні є в багатьох бібліотеках і не користуються попитом. Поодинокі запити на такі видання задовольнятиме депозитарна бібліотека. Отже можна вивільнити значні площі для нових надходжень і не будувати нових книгосховищ. Створення такої бібліотеки конче необхідне нашій країні.

Депозитарну бібліотеку можна створити в Україні, спеціально збудувавши для неї приміщення у декількох регіонах. На першому етапі, для експериментального опрацювання ідеї, її можна створити в Києві на базі Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Державний комітет телебачення та радіомовлення України планує розпочати будівництво другої черги книгосховища Державного архіву друку Книжкової палати, де слід передбачити й розміщення депозитарної бібліотеки. Її фонд поступово буде переводитись на цифрові носії інформації і стане доступним з будь-якої бібліотеки України й інших країн. Тому виконання замовлень на книги депозитарної бібліотеки може здійснюватись у режимі віддаленого доступу.

Державний архів друку Книжкової палати України має найповніший фонд друкованої продукції України. Його оцифрування та об'єднання з оцифрованими фондами бібліотеки дасть можливість створити цифрову депозитарну бібліотеку, вирішити проблеми книгосховищ і збереження фондів Державного архіву друку — документальної пам'яті України.

Слід також повернутися до ідеї розроблення ґрунтовнішого проекту "Пам'ять України", який би передбачив створення комплексної бази даних, що включатиме: інформацію про архітектурні та історичні пам'ятки; музеї України і цифрові копії фондів окремих музеїв; книжкові колекції інкунабул, палеотипів, стародруків тощо. Планів багато, проте брак коштів вимагає раціонального їхнього використання, але ж мрії потрібно, бо мрії відкривають дорогу в майбутнє.